

JOSEF EMLER

IVAN HLAVÁČEK

Jméno Josefa Emlera jako představitele nejen české historiografie, ale i jako reprezentanta české kultury v nejširším slova smyslu patří v rámci druhé poloviny 19. století doslova k těm nejpřednějším.¹ Samozřejmě je tomu tak zejména pro jeho doslova gigantickou práci editorskou, ale stejně tak je třeba vyslovit velké uznání i jeho dalším činnostem: vědecké v užším slova smyslu, dále pak učitelské, osvětové i organizační. O té první a do značné míry i o té druhé, je v historických kruzích všeobecná povědomost a ví se, že ani dnes po více než 120 letech po jeho smrti se bez jeho edičních počínů neobejdeme a i s jeho vědeckými závěry je třeba se vypořádávat. A pokud jsou tyto Emlerovy edice už nahrazeny či nahrazovány moderními, vždy se s nimi tyto musí poměřovat. Ovšem vedle toho vydaného zůstalo ještě leccos toliko v přípravě a tak teprve dnes – po více než sto čtyřiceti letech – dochází k jejich přiměřenému zpřístupnění.² Mám pochopitelně především na mysli nedokončené Pozůstatky desk zemských v r. 1541 pohořalých, odkaz to Františka Palackého. Nicméně nejde mi jen o impozantní množství počítáno na stránky, které velmi krátkozrace, ba přímo hloupě – abych se vyjádřil spisovně o jeho neomaleném výrazu – kritizoval enfant terrible české vědy a kultury 19. století Martin Hattala (1821–1903), „slavný“ autor Brusy jazyka českého.³

-
- 1 Literatura je poměrně rozsáhlá. Hlavní roli v ní hrají dva sborníky, jež vyšly u výročí Emlerova narození. V prvním šlo o jubileum stoleté, v druhém o jubileum stopadesátileté: Památník Josefa Emlera k stému výročí jeho narození, red. Václav Vojtíšek, Praha 1936; Josef Emler (1836–1899). Příspěvky k jeho učitelské, vědecké a organizační činnosti, red. Ivan Hlaváček. Praha 1989 (vedle základní rozpravy autora tohoto příspěvku se to týká zejména statí Mileny Běličové a Jiřího Berana). Oba sborníky provází i Emlerova bibliografie, která v druhém případě vyplňuje i některé mezery sborníku prvního. Do širokého rámce vývoje české historiografie druhé poloviny 19. století jej zařadil František Kutnar v Přehledných dějinách českého a slovenského dějepiscetví, které napsal spolu s Jaroslavem Markem. Cituji vydání z roku 1997 dle rejstříku. V Hlaváčkově statí ve sborníku z r. 1989 na s. 74 jsou seznámenány porůznu se do roku 1989 objevivší příležitostné statí. Ty lze doplnit ještě o slovníkové heslo v Biografickém slovníku Českých zemí sešit 15. Praha 2012, s. 588–589. Pokud bude třeba, bude na některé jednotliviny upozorněno níže.
 - 2 Srv. Hanousek, Jan: Několik úvah editora nad zpřístupněním Pozůstatků desk zemských. Mikulovské kolejní kabinety pomocných věd historických II. Brno 2019, s. 86–96.
 - 3 Srv. citaci v knize Zdeňka Nejedlého: T. G. Masaryk III. Na pražské universitě. Praha 1935, s. 71, když se plasticky popisuje prostředí na pražské univerzitě oné doby.

Nicméně musím upozornit na to, že Emlerovi nešlo jen o kvantitu jednoho žánru našich písemných pramenů, nýbrž vedle dominujících pramenů diplomatických i o prameny vyprávěcí, kdy byl nosným autorem několika svazků klíčové edice našich středověkých vyprávěcích pramenů *Fontes rerum Bohemicarum*. Ty ponechávám ovšem stranou, nikoliv proto, že bych je podceňoval, ale že jsou dostatečně známé a stále „v provozu“. Upozorňuji jen na ty diplomatické ve vlastním smyslu toho slova s podotčením, že Emler začínal ediční činnost s materiály raně novověkými jako *adlatus* Antona Gindelyho. Hlavní zásluhu má ale v materiálu pozdně středověkém, kde tři svazky jím vydaných listinných registů pro dobu posledních Přemyslovců až Jana Lucemburského, tedy *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (svazky 2–4) těžko budou nahrazena, i když je jim možno z hlediska akribie leccos vytknout. Ovšem to záleželo na předlohách, které měl k dispozici, neboť do značné míry vycházel z opisů nejrůznějších kopistů a velmi kolísavé kvality. Emler si ovšem více než dobře uvědomoval, že už pozdní středověk, ne až raný novověk přinášel u nás nejen velkou diverzitu úředních písemností proti době předchozí, a tak doslova svými edicemi objevoval význam i těch zdánlivě okrajových podkladů, které si česká středověká společnost na všech stupních správních struktur pro své fungování vytvářela. A jejich škála – dotud takřka netušená – byla překvapivě široká. Jinak řečeno: nebyly to jen listiny v užším slova smyslu, ale celá řada dalších diplomatických kategorií, jejichž ojediněle představitelé Emler doslova a do písmene vynesl na světlo světa a historickému bádání zpřístupnil. A také tím ovšem ukázal, že často, ba většinou, to nebyly solitéry, jak se to jeví dnes, ale šlo o představitele mnohdy ve 14. století už běžných, i když dnes nenávratně zaniklých druhů, vedených často v sériové podobě. I když v této aktivitě Emler nebyl jediný, rozhodně byl ale nejagilnější. A dodávám, že často šlo o priority nejenom v českém kontextu, ale i v mezinárodním srovnání. Stačí jen telegraficky vedle notoricky známých stěžejních edic listin vyjmenovat namátkou další kategorie: listy, formulářové sbírky, kopíáře, účetní a berní materiál, inventáře, nekrologia, úřední knihy jak správy zemské, tak městské, církevní, včetně vizitačních resp. inkvizičních protokolů, i vrchnostenské. A vzpomene-li čtenář si na něco, nač jsem v tomto telegrafickém výčtu zapomněl, určitě by i v tom Emlerovu stopu také našel. Ale jak jsem naznačil: o těchto věcech je v důsledku bibliografií a zejména ovšem právě pro jejich aktuálnost informací dostatek. Nicméně bych rád zdůraznil výše řečené zřetelněji metodologickou poznámkou. Tyto, tedy nelistinné doklady, jsou totiž zpravidla dochovány v izolovaných jednotlivinách, často jen fragmentech folií a leckdy o jejich existenci máme povědomí jen nepřímé. To ale přesto naznačuje, že jde o kategorie, které nebyly tak výjimečné, jak je dnes známe, ba naopak. Je třeba to dochované chápat jako představitele více či méně již obecněji rozšířených typů materiálů v různých správních strukturách. Protože ale svou funkčností a působením byly zpravidla už v době svého vzniku

výrazně limitovány, nebyl už primárně zájem ani důvod o jejich dochování dbát, je jejich deperditnost podstatně výraznější, než je tomu u vlastních listin, i když i tam máme k dispozici často jen zlomek toho, co ve středověku existovalo. Ale třeba se vrátit k Josefu Emlerovi.

Jako první se nabízí jeho působení učitelské. Tu je nejdříve třeba zmínit jeho prehistorii, totiž Emlerovo vlastní školení historické. Toho se mu dostalo na nedávno (1854) vzniknuvším Institutu für österreichische Geschichtsforschung ve Vídni. Vznik tohoto ústavu je spojen se jménem hraběte Lva Thuna jako oborového ministra kultu a vyučování. Ten totiž vyslal V. V. Tomka na stáž do Paříže. A ten se svým způsobem shlédl (právem) v tamní École Nationale des Chartes (založené 1821), o níž referoval Thunovi s takovým entuziasmem,⁴ že ten dal základní impuls k založení podobného ústavu v mocnářství.

I když zakládajícím ředitelem Institutu se stal poměrně nevýrazný, byť velmi pracovitý Joseph Chmel, byl brzy zastíněn dynamickým a současně ovšem také autoritativním Theodorem von Sickelem. A to tak autoritativním, že ještě dodnes, či alespoň do nedávna, si někteří naši posluchači jeho jméno se vznikem Institutu nesprávně spojují. A vtiskl mu tak výrazný ráz, že Institut se stal jak vědeckým, tak učitelským pracovištěm mezinárodního významu. Ten pak přetrval i po jeho odchodu do Říma, kde se stal ředitelem nově zřízeného Rakouského historického ústavu. Emler se ve Vídni stal Sickelovým žákem a byl jím záhy pověřován i různými badatelskými úkoly. A mohu dodat, že tento přátelský vztah vydržel i po odchodu Emlerově do Prahy, kdy Emler sám mohl být Sickelovi v lecčems k užítku – stejně tak ovšem i Sickel Emlerovi. Zejména pochopitelně v jeho postupu na univerzitě. Ale k tomu bylo ještě daleko.

Neboť Emler neměl po příchodu do Prahy v české společnosti první měsíce na různých ustláno. Jako homo novus – nadto příšedší z Vídně – byl přijat s nedůvěrou. Ta se ale brzy rozptýlila a Emler, který začal svou kariéru přechodně jako gymnaziální učitel, záhy přešel do krátce předtím založeného (1862) Českého zemského archivu, aby pak definitivně zakotvil v Archivu města Prahy po boku českého národního básníka – ale také významného editora – Karla Jaromíra Erbena. Tento archiv se stal pak jeho pevným zázemím jak pro univerzitu, kdy se stal vlastně pomocně vědným seminářem, tak pro všechny další aktivity. Emlerovy odborné kroky ovšem směřovaly na univerzitu. Toto směřování ale nebylo bez dvojího úskalí. První překážkou bylo nejdřív stanovisko policie, která v Emlerovi viděla nebezpečný element a po jistou dobu blokovala jeho možný postup. A druhá překážka byla osobního rázu. Emler totiž na Institutu studoval společně s Matthiasem Pangerlem (1834–1879), svým spolužákem ve Vídni, přítelem a rovněž zdatným editorem, který současně s ním přešel do Prahy. Pro jeho

4 Stačí nalistovat jeho Paměti I. Praha 1904, s. 336n. a zejména s. 353n.

německý původ se mu ovšem dostalo upřednostnění. Zasáhl však osud a Pangerl velmi záhy zemřel, a tak Emler měl cestu volnou. I když teprv na druhý pokus, když totiž překonal nedůvěru v jeho, jak bych to řekl, státní, či snad spíš dynastickou spolehlivost. Tak se Emler mohl na ještě jednotné univerzitě etablovat. Ale snahy české společnosti po vlastní samostatné univerzitě nabývaly na intenzitě a třeba konstatovat, že i Emler tu projevil velkou dávku iniciativy, která nakonec vedla v r. 1882 ke kýženému výsledku.⁵ A tak se stal už od počátku jejím platným členem až do doby, bylo to v r. 1896, kdy jej nemoc vyřadila z aktivní činnosti tu, i v samotném archivu. Jeho školením prošli prakticky všichni přední představitelé první generace tzv. Gollovy školy a koluje informace o tom, jak dobrušně jej tito posléze úctyhodní muži, zejména je to dosvědčeno o Václavu Novotném, parodovali.

Ale nejen univerzitou a archivem a s nimi spojenou pedagogickou, vědeckou a archivní prací (tu je dnes skoro nepředstavitelné, co všechno v ní patřilo k jeho povinnostem), byl vzdělanec (a chcete-li vlastenec) živ. Co je v této souvislosti už úvodem třeba zaznamenat, je péče o zájemce o vážnou vědeckou práci s archiváliemi. Tak neváhal třeba některé zahraniční zájemce osobně uvádět do různých pražských archivů. Pro ty domácí pak byl pražský městský archiv otevřen takřka permanentně. Mezi nimi vynikal zejména Zikmund Winter, jehož „tlustospisy“, budované zejména na městskopražském materiálu, vzbuzovaly nezřídka posměch tehdy mladých pozitivistů, leč často se z nich úspěšně opisuje-vypisuje i v současnosti.

Ale slíbil jsem, že budu mluvit zejména o „jiném“ Emlerovi. Tu je ovšem třeba pohlédnout do struktury každodenního intenzivního života české pražské společnosti druhé půle 19. století, zejména pak života vědeckého. i když ani ten obecně kulturní nemůže zůstat stranou. Klíčovou kulturní institucí takřka po celé 19. století bylo České muzeum už od svých počátků v r. 1818. A Emlerův význam rostl vlastně po celou dobu 19. století a teprve poté začíná se vznikem nových institucí vzrůstající se společnosti jeho priorita ustupovat poněkud do pozadí. Jeho význam ovšem podstatně přesahoval Prahu a byly to zejména dva jeho nástroje, které výrazně směřovaly do centra kulturních a vědeckých snah doby. Časopis zvaný familiárně Muzejník, ve své české podobě (v německé verzi nepřekonal několik málo ročníků) vyrostl v respektovaný centrální vědecký časopis v humanitních vědách, který se orientoval především na historii v nejširším slova smyslu, i když v něm nalézaly útočiště i jiné obory, zejména když byli jeho redaktory filologové či literární historici. V obou případech orientovaných výrazně bohemisticky. Po Palackém a jeho současníkách byl totiž bezprostředně redaktorem muzejní kni-

5 Malým, ale přesvědčivým dokladem je jeho vlastnoruční koncept jednoho významného dokumentu. Viz Hlaváček, Ivan: K podílu Josefa Emlera na boji o českou univerzitu v roce 1872. AUC-HUCP 28/1, 1988, s. 107–115.

hovník Antonín J. Vrtátka a po něm klasický filolog Jan Lepař, jenž končil rokem 1870. A v příštím roce, tedy 1871 se na titulním listě Muzejníku objevilo jméno pětáctiletého Josefa Emlera, který se mu následně věnoval plných dvacet let. I když vedle něho se objevily v 50. letech Památky archaeologické (i v nich se redakčně krátkodoběji uplatnil), v r. 1861 časopis Právník, 1874 Listy filologické, v 80. letech pak Masarykovo Athenaeum, Muzejník si své vůdčí postavení v humanitních vědách uchoval. A u těchto dvou emlerovských decenií je třeba se zastavit a uvědomit si Emlerovu tehdejší muzejníkovou dvoudomost. Jako autor, ale především jako redaktor. A obě funkce plnil Emler naplno. I když s jeho jménem jako autora se tam setkáváme zdánlivě zřídka, přesto i ji plnil ve vrchovaté míře, aby přitom plynule přecházel i do funkce redaktorské. Z jeho pera totiž pocházejí doslova stovky nepodepsaných, resp. jen šifrou označených zpráv o literatuře, které upozorňovaly na novinky literatury v širokém oborovém spektru. Zejména jde sice o českou literaturu, ale objevují se i stručné sice, ale výstižné informace rovněž o zahraničních publikacích. Tu je třeba výslovně konstatovat, že se často – zřejmě z nedostatku kvalifikovaných spolupracovníků – pouští i na pole velmi vzdálená, když se mu zdálo, že dílo stojí za zaznamenání. Nebudu zahlcovat citacemi ani číslly, ale snad několik exotičtějších příkladů nebude na škodu. Tak upozorňuje na český překlad S. Smilesova Základu blahobytu, V. Šafaříkovy Dějiny chemie, dokonce přichází i upozornění na F. Vejdovského práci o bakteriích. Valná většina se ovšem týká historie, pochopitelně převážně české; a to nejen středověké, ale i nové a z tehdejšího hlediska i nejnovější.⁶ A protože Emler byl i editorem řady korespondencí svých starších současníků, není se třeba divit, že se na stránkách Muzejníku často objevuje jak filologie, tak literární historie. Proto lze ostatně vysvětlit, že v článkových partiích se jeho jméno objevuje více než střídmě. Napočítal jsem pouhých 15 textů, i když edice korespondence Josefa Jungmanna s Antonínem Markem by vydala za objemnou knihu. Na místě je tu ovšem také upozornění na Emlerovo rozloučení se s redaktorstvím Muzejníku, v němž příliš sebekriticky přiznává, že tu své ambice dostatečně nenaplnil. K tomu snad lze jen dodat, že to ani nebylo v lidských silách. Když se Emler ujímal redakce Muzejníku, činil tak s odhodláním učinit z něho kritický časopis. Měly se v něm střetávat různé názory (on to jednou dokonce ve své korespondenci nazval poněkud drastičtější „rvačkami“). Že se mu jeho záměry v plné šíři prosadit nepodařilo, mu není možno ani v nejmenším vytýkat u uvědomění si, kolik času a úsilí mu vedle dalších aktivit věnoval. Při listování Muzejníkem oněch let tomu dáme za pravdu, neboť se mu dařilo získávat pro časopis přispěvatele zvučných jmen s příspěvkem,

6 Stačí tu nalistovat nedocenitelný rozpis obsahu Muzejníku, který pilně učinil P. Kneidl a V. Břeňová svým dvousvazkovým Rejstříkem 125 ročníků Časopisu Národního musea 2, Praha 1963 a najít heslo Josef Emler.

kteře jsou dodnes citovány, a je z nich těženo. Přitom on sám byl za všech okolností osobou vnitřně nejen konciliantní, ale přímo mužem, který ve své otevřenosti a upřímnosti snad neměl nepřítel. A to ani v táboře konzervativců, ani liberálů (neřízená střela Hattala byl výjimkou), ba ani v táboře německém, kde naopak měl také řadu přátel.

Ovšem Muzejník tvořil jen jednu složku Emlerovy lásky a práce pro muzeum jako takové. Dlouholeté jednateřství ve Společnosti českého muzea, které bral velmi vážně, by si zasloužilo víc než pouhé upozornění. Tak alespoň zmínku je nutno učinit o muzeální Matici české, jejíž význam osvětový byl ještě v době Emlerově zcela mimořádný. Z jeho dalších muzeálních povinností musím zmínit alespoň ještě jednu. Její viditelný výsledek zná sice každý, ale málokdo ví o tom, do jaké míry za to vděčíme právě jemu. Je to totiž dnešní hlavní budova Národního muzea, jíž Emler jako pověřenec pro její stavbu věnoval mnoho péče a to až k těm nejkonkrétnějším jednotlivinám, jako byly třeba výstavní vitřiny do expozic. Pro inspiraci zajel či zajiřžděl dokonce až do Vídně...

Ale máme před sebou ještě další instituce, kde byl Emler spiritus agens ať jako autor či inspirátor. Zastavme se nejdřív u Královské české společnosti nauk, která při své tehdejší bilingvnosti získávala stále více a více také jeho zásluhou českou podobu. V jejich Pojednáních (Abhandlungen) i ve Věstníku (Anzeiger) vycházela řada Emlerových edic ať v české či německé podobě a přinášely objevné materiály. Zpravidla o nich nejprv referoval v zasedáních její filologicko-historické sekce, kde se rovněž uplatňoval obecněji jako její sekretář se vším, co k této funkci patřilo. Ale ještě tu byl i Historický spolek, vážná instituce, vydávající zejména historické edice, na nichž nemalý podíl měl právě, no ovšem, Josef Emler. Podle svého osobního svědectví začal často svůj pracovní den děláním korektur ještě v posteli, na něž už čekal sluha, aby je odnesl do tiskárny. A bylo by trestuhodné, kdybych nezmínil důležitou sociální instituci, totiž Svatobor, podpůrný spolek pro kulturní potřeby české společnosti, zejména na podporu českých spisovatelů, ale i vědeckých pracovníků, kde byl též platným členem. A byl by se jistě aktivně uplatnil i v České akademii věd a mění, která ale vznikla až v době, kdy Emlerovy síly byly vyčerpány a jeho život se poznenáhlu uzavíral...

Bohužel ze souboru opisů Emlerovy rozsáhlé korespondence, kterou pečlivě dokumentoval pražský městský archiv, nezbylo v důsledku požáru Staroměstské radnice za květnového povstání nic. I když její omezené okruhy byly vydány, bude se jednou muset podniknout kompletní heuristika znovu, která ukáže Emlerovu povahu i osobní vlastnosti, které tu mohly být naznačeny jen letmo, v plné šíři. Nicméně i z toho, co dosud známe jak z jejich trosek, tak z různých pamětí, jednoznačně vyplývá nejen Emlerova vědecká poctivost, ale neméně i jeho charakter. Rád bych proto ukončil těchto pár poznámek citátem z jubilejní čřty Emlerovi věnované osobou nepoměrně významnější, než jsem já. Byl to Jan Neruda, který

napsal o Emlerovi už v roce 1883 v Humoristických listech (ta slova ovšem nebyla míněna žertem) také tato slova: „Dějepisíci náležejí všude, zvláště ale a právem, u nás k aristokracii literární. ... Ještě je v šachtách českých dějin dosti kovu nevyváženého, neprozkoumaného. A tu lze říci, že Emler náleží mezi kovkopy jak nejpilnější, tak nejšťastnější.“⁷

Emlerova busta je v Panteonu Národního muzea sice po novotě opět na předním místě a stejně tak zůstává jeho jméno a osoba významným článkem naší kultury, i když se na ni pozapomíná.

7 Přetisk in: Neruda, Jan: Podobizny II 1882–1891. Praha 1952, s. 270–272. Citát na s. 271.

Josef Emler (1836–1899)

Josef Emler absolvierte Geschichtsstudium an der Universität in Wien in einem der ersten Kurse der damals neuentstandenen und dank Theodor von Sickel modernen Arbeitsstelle für die historischen Hilfswissenschaften, nämlich dem Institut für österreichische Geschichtsforschung. Nach den Studien ging er nach Prag, dort fasste er, nach einigen kurzen Beschäftigungen in seinem Fach und als Lehrer, in dem kurz zuvor errichteten Archiv der Hauptstadt Prag festen Fuß. Daneben war er als Lehrer an der damals noch nicht geteilten Prager Universität und nach deren Teilung 1882 an der tschechischen Universität tätig. Er ist bekannt als ein beliebter Lehrer und unermüdlicher Herausgeber narrativer, vor allem aber diplomatischer historischer Quellen. Weniger bekannt ist, dass Emler einer der führenden Kulturträger und Organisatoren des tschechischen öffentlichen Lebens war. Es genügt, auf zahlreiche Funktionen hinzuweisen, denen er sich mit vollem Einsatz widmete und deren Höhepunkt sein Beitrag zum Bau des Hauptgebäudes des heutigen Nationalmuseums war. Zu seinen bedeutendsten Funktionen zählten die Mitgliedschaft in der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, in der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste sowie in der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen, in der er zwei Jahrzehnte lang als Redakteur der führenden tschechischen Fachzeitschrift im Bereich der Geisteswissenschaften, der Zeitschrift des böhmischen Museums wirkte.

Josef Emler (1836–1899)

Josef Emler graduated from history at the Vienna University, in one of the first courses given by a newly established and, thanks to Theodor von Sickel, modern workplace for auxiliary sciences of history, in the Institut für österreichische Geschichtsforschung. After his studies he left for Prague and had a few temporary jobs in his profession as well as in teaching. Then he took post in the Capital City of Prague Archives, which was shortly before it formed, and also as a pedagogue of the subject at Prague University (having not been divided at that time). In 1882, after the division of the University, he left for the Czech University. He has been known as a popular teacher and a tireless editor of historical narrative and especially diplomatic sources. It is a historical "instrumentarium" used to a large extent to present. On the other hand, it is less known that Josef Emler belonged to the notable cultural workers and organizers of the Czech public life. We can point out various functions he devoted himself to and at the top there was his fundamental participation in the construction of the main building of the present National Museum. The most important functions of his were: a member in Královská česká společnost nauk (Royal Bohemian Society of Sciences), in Česká akademie věd a umění (Czech Academy of Sciences and Art) and in Společnost Českého musea (Society of Bohemian Museum) where he used to be an editor of a leading journal for human sciences i. e. Časopis českého musea (Journal of Bohemian Museum).